

REFORMÁCIÓ ÉS KÁNON
A SZLÁV IRODALMAKBAN,
KULTÚRÁKBAN ÉS NYELVEKBEN

TANULMÁNYKÖTET

OPERA SLAVICA BUDAPESTINENSIA
SYMPOSIA SLAVICA

REFORMÁCIÓ ÉS KÁNON
A SZLÁV IRODALMAKBAN,
KULTÚRÁKBAN ÉS NYELVEKBEN

TANULMÁNYKÖTET

SZERKESZTETTE

István Anna

ELTE BTK
Szláv Filológiai Tanszék
Budapest, 2018

A kötet megjelenését a Trefort-kert Alapítvány
és a Zuglói Szlovákok Önkormányzata támogatta

SZAKMAI LEKTOROK

Tuska Tünde
Várnai Dorota

MŰSZAKI SZERKESZTŐ ÉS TÖRDELŐ
Janiec-Nyitrai Agnieszka

© Szerzők, szerkesztő

Kiadja az ELTE BTK Szláv Filológiai Tanszéke
Felelős kiadó a Szláv Filológiai Tanszék vezetője
Sorozatszerkesztő Lukács István
A borítót tervezte Sellyei Tamás Ottó
Nyomdai kivitelezés Robinco Kft.
ISSN 1789-3976
ISBN 978-963-489-061-4

TARTALOM

ISTVÁN ANNA	
A tanulmánykötet elé.....	7
NYOMÁRKAY ISTVÁN	
A reformáció jelentősége a szellemi életben	9
VIG ISTVÁN	
Nyelvhasználat a 16. századi Dalmáciában	15
BAJZEK MÁRIA	
Reformáció a 17-18. századi Muravidéken	29
CSÁSZÁRI ÉVA	
A 137. (138.) zsoltár szlovák-magyar, katolikus-református viszonylatban	43
PAVIČIĆ MLADEN	
Mojca Kumerdej <i>Kronosz Aratása</i> című regénye a szlovén reformáció és ellenreformáció tükrében.....	53
JAKOVLJEVIĆ DRAGAN	
Kiadói és nyomdai tevékenység a szerbek körében a középkor végén és az újkor hajnalán	67
MENYHÁRT KRISZTINA	
A protestánsok és a pravoszláv keresztények kapcsolatai az Oszmán Birodalom korában	81
ISTVÁN ANNA	
A magyarországi szlovákok evangélikus énekeskönyve és irodalomtörténeti hagyományai	105

RÁGYANSZKY GYÖRGY	
	A <i>Düsevani Liszt</i> (1922-1941) mint a muravidéki evangélikus nyelvtervezés forrása 117
DUDÁS ELŐD	
	A reformáció és a nyugat-magyarországi horvátok.....129
ZSILÁK MÁRIA	
	A szlovák evangélikus irodalom gyökerei 141
KISS SZEMÁN RÓBERT	
	Tájérombolás és tájépités Kollár <i>Észak-itáliai útirajz</i> -ában - Keszthely, Zalavár, Zalaapáti 151
URKOM ALEKSANDER	
	Vallási terminológia a jelentősebb magyar-szerb két- nyelvű szótárakban 163
JANIEC-NYITRAI AGNIESZKA	
	Illúzió és dezillúzió között Comenius <i>A világ útvesztője</i> és a <i>szív paradicsoma</i> című művében 179
DUDÁS MÁRIA	
	<i>A jó pap is holtig tanul</i> , avagy magyar és bolgár frazémák pap kifejezéssel 193
LUKÁCS ISTVÁN	
	A horvátok szerepe az erdélyi vallási küzdelmekben a XVII. század első felében 203
MANN JOLÁN	
	A reformáció eszméjének interpretációja Miroslav Krleža műveiben 213

Illúzió és dezillúzió között Comenius

A világ útvesztője

és a szív paradicsoma című művében

AGNIESZKA JANIEC-NYITRAI

Abstract: The aim of the study is to analyse the key work of the Czech philosopher, theologian and writer Jan Amos Komenský "The Labyrinth of the World and Paradise of the Heart" in the context of illusion and disillusion. The study offers a new analysis of Comenius's classic Baroque work using simulacrum theory, emphasizing the universality of Comenius's thinking and the philosophical depth of the work. The adventures of the main hero – the Pilgrim –, which are shown in the "Labyrinth of the World and Paradise of the Heart," thus become an allegorical depiction of human beings in the world.

Keywords: Comenius, Old Czech Literature, Illusion, *Labyrinth of the World and Paradise of the Heart*

ELŐSZÓ

Jan Amos Komenský (Comenius) nem csak a cseh, de a nemzetközi reformáció egyik legfontosabb alakja is egyben. Több területen tevékenykedett: mindenekelőtt teológus és a Cseh Testvéri Szövetség püspöke, eredeti gondolkodású filozófus, az oktatási rendszer megreformálója és a modern didaktika atyja, ugyanakkor olyan író, akinek a gondolkodásmódját áthatja a reneszánsz és barokk. Comenius szellemi öröksége műveinek tematikája és nyelvezete tekintetében is rendkívül gazdag és változatos (KOPECKÝ 1992: 13).

Comenius igazi világpolgár volt: dolgozott a Magyar Királyságban Sárospatakon, élt a lengyel Leszno városában, végül pedig Amszterdamban halt meg. A forradalmi *Orbis pictus* (1659) kézikönyv szerzője, mely az akkori szótárak között bestsellernek számított, s nem csak a tanárok számára jelen-

tett inspirációt, de olyan huszadik századi alkotókra is ösztönzően hatott, mint Karel Čapek (ŠOLÍČ 2010: 99). Comenius élettörténete – akit «a nemzetek tanítójának» és a «vágyak emberének» neveztek – bővelkedett tragikus eseményekben: első és második felesége s két fia is meghalt, vallási okokból üldözték, a könyvtár és a kézzel írt dokumentumok elégetése Fulnekből, Lesznóban pedig tűzvész pusztította el éveken át gyarapított könyvgyűjteményét és a nagy cseh-latin szótárhoz gyűjtött anyagot.

Ki kell emelni, hogy Husz János (Jan Hus) gondolatainak szellemi örököse és hagyatékának továbbörökítője volt: Husz már a XIV. században, száz évvel a németországi reformáció előtt az olyan gyökerekhez való visszatérést sürgette, mint amilyen a Biblia. Husz, akit 1415. július 6-án máglyán égettek el, nem kérdőjelezte meg a katolikus egyház dogmáit, csupán a kiigazításukat akarta, és az Isten színe előtti, származástól, nemtől vagy társadalmi státusztól független egyenlőséget hangsúlyozta. Hasonló felfogást képviselt Comenius is, aki szerint az oktatás nem lehet a leggazdagabbak kiváltsága – a tanuláshoz való jog mindenkit megillet, szegényeket és gazdagokat, az egyszerű nép gyermekeit, lányokat és fiúkat egyaránt (PAVLŮ 2013: 297). A cseh reformációt, mely a 14. század 90-es éveitől egészen az 1620 utáni erőszakos rekatolizációig tartott, természetesen nem csak Husz János – Jan Hus – és Jan Amos Komenský sürgette, de egy jelentős bölcselelő, Petr Chelčický tevékenysége is hozzájárult, aki a Cseh Testvériség tanításának alapjait fektette le; rajtuk kívül pedig Jan Blahoslav és testvérei didaktikai, nyelvészeti és fordítói munkássága játszott ilyen szerepet: az ő munkájuk gyümölcse volt a *Kralicei Biblia* kiadása, tehát az Ó- és az Új Testamentum cseh nyelvű fordítása. Szükségtelen hangsúlyoznunk, hogy milyen jelentősége volt pl. a szlovák evangélikusok szempontjából az ú.n. *bibličtinának*, azaz a *Kralicei Biblia* nyelvének.

A régi cseh irodalom legfontosabb műve kétségkívül Comenius *A világ útvesztője és a szív paradicsoma (Labyrintsvěta a ráj srdce)* című könyve, mely többbrétegű, allegorikus alkotás és két fontos diskurzus, a reneszánsz és a barokk keresztmet-

szetében helyezkedik el. Maga a szerző mindenekelőtt a valási - pedagógiai értekezést látja benne, de műfaji szempontból az allegóriához áll legközelebb, mivel két látható jelentés-tervet tartalmaz (KRÁLIK 1981: 140). A műfaji hovatartozás problémái lényegesek, mivel figyelmet fordítanak a megváltozott olvasói szempontokra – a modern ember számára. *A világ útvesztője és a szív paradicsoma* nem teológiai, hanem filozófiai-irodalmi szöveg, ezért a mű első része tűnik a modern korhoz közelebbinek. Barokkos, spirituális, mélyen lelki és valásossággal átítatott rétege rövidesen kiszorul, mivel – ahogy Kiss Szemán Róbert írja –, a világ barokkos vízióját háttérbe szorította a racionalizmus fénye (KISS SZEMÁN 2004: 87). Ezért Comenius művének modern kori olvasatában a második rész elvontabbnak tűnik.

Azonban a nagy időtáv ellenére, mely az allegorikus mű megszületésétől elvált bennünket, tovább él az a felfogás, mely szerint a szóban forgó mű nemcsak a cseh irodalom, hanem az európai filozófiai örökség egyik legfontosabb műve. Fontos megemlíteni, hogy magyar szempontból is jelentős – négyszer fordították magyarra: először Pelárgus Gábor a 18. század elején, s bár fordítása nem jelent meg, világviszonylatban a második a Comenius-fordítások közül (a holland után) (DOBOSSY 2000: 82–83). Univerzális szövegről van szó, mely minden ember tapasztalataiba beleillik, s amely közel négyszáz évvel a megszületése után is meglepő újdonságaival, egyszerűségével és a megfigyelések pontosságával.

Munkámban a mű egy konkrét elemére fogok összpontosítani – az igazság, az illúzió és kiábrándulás, a látszat és a valóság problematikájára, melyet a cseh szerző bemutat, s amelyek különösen fontosaknak tűnnek, de a többi kutató eddig figyelmen kívül hagyta őket. Sajnos ma is igazak Susan Sontag szavai, aki a cseh tollforgató négyszáz évvel ezelőtti megállapításához hasonlóan, elismeri az emberek fogékony-ságát az illúzió iránt, s azt írja, hogy az emberiség még mindig Platón barlangjában tengődik, és örök szokás szerint csak az igazság képeit szereti (SONTAG 2009: 9). Mi több, a kortárs bölcsészettudományban egyre gyakrabban szólnak

meg olyan hangok, melyek szerint a valóság egy képzeletbeli víziójában élünk, egy képekből megalkotott világban (JAKUBOWSKA 2008-2009: 61).

A VALÓSÁG MEGRAGADÁSÁNAK MÓDJA

A világ útvesztője és a szív paradicsoma allegorikus szöveg. Az ifjú Vándor útját írja le, akinek a felnőtté válás küszöbén szakmát kell választania, s egyúttal meg kell tudnia, mi értelme az emberi létnek a világban. Útnak indul hát a középkori városba, ahol megfigyeli a világot irányító mechanizmusokat.

A főszereplő – a Vándor, aki az ember belső világának, értelmének a megszemélyesítője – nincs egyedül, két társat kap maga mellé: az első Fürgeláb – Všežvěd –, az emberi világ iránti kíváncsiság, a soha nem csillapodó tudásszomj megtestesítője, a másik Bódulat – Máméní vagy Mamil – Tolmács, azaz az ember szellemi restségének szinonimája, a felületes ítélet és a csak attól való függésé, amit az ember első ránézésre lát (LEHÁR 1974: 53–63).

A mű felépítésében, különösen az első részében az emberi tapasztalat erős kikristályosodása következik be. Comenius konkrét észrevételekkel él, leírja a reális világot, a reális emberi tapasztalatot. A legaprólékosabb részletekben kapjuk meg a középkori társadalom életének ábrázolását. Egyúttal lenyűgöző utazás ez az emberi elme mélységeibe. Az itt tárgyalt mű igen közel állt Comeniushoz, hosszú éveken át javíttatta és tökéletesítette (DOBOSSY 2000: 74); szövege jól látható önéletrajzi elemeket is tartalmaz, a szerző belső válságának éveiben született, és ahogy Jan Blahoslav Čapek megállapította: summája mindannak, amit Comenius az élet értelméről, az embernek a világban betöltött helyéről küldetéséről gondolt (ČAPEK 1964: 255). *A világ útvesztője és a szív paradicsoma* című művet tehát Comenius irodalmi munkássága mintaművének tekinthetjük (KOLÁR 1999: 250–255), mivel összekapcsolódik benne a teológiai és a filozófiai mélység a szerző pedagógiai munkáiban visszatérő, a valódi, reálisan létező világhoz való közeledés szükségességével.

AZ ILLÚZIÓ CSAPDÁJÁBAN

A főszereplő gyanús útitársainak, Všežvėd Všudybud-nak (Fürgeláb) és Mámení-nek (Bódulat) az a feladata, hogy átverjék, a világot gyönyörűnek, igazságosnak mutassák be és manipulálják őt. Ehhez két, a mi szempontunkból különösen fontos kelléket használnak fel - az illúzió szemüvegét és a bujaság kantárát.

„Én meg ránézek a kantárra, s jaj, mit látok? A kíváncsiság szíjából varrták, zaboláját pedig a megátalkodott szándék vasából kovácsolták. S megérettem, hogy a világ megismerésére immár nem szabad elhatározásból megyek, ahogyan azelőtt hittem, hanem a szellemem csapongása és kielégíthetetlensége vonszol engem erőszakkal” (COMENIUS 1990: 18).

Útitársa, a beszédes nevű Bódulat felteszi rá a szemüveget, mely torzítja a képet és csak a világ illúzióját mutatja. Érdeemes megemlíteni az illúzió szó latin etimológiáját, ami gúnyt, csúfolódást, megtévesztést jelent. De szerencsére ez a szemüveg rosszul illeszkedik a Vándor szemére, ferdén van feltéve, így ha a Vándor egy bizonyos szögből néz, akkor a világot más megvilágításban láthatja.

„Ekkor másik kísérőm a másik oldalamon szólal meg: “Neked ajándékozom e szemüveget, rajta át nézed majd a világot.” S orromra helyez egy szemüveget, mellyel azon nyomban másként látok mindent. Az volt ugyanis a varázsereje (amint később sokszor tapasztaltam), hogy aki rajta át nézte a dolgokat, a távollevőt közelinek, a közellevőt távolinak, a kicsit nagynak, a nagyot kicsinek, az idétlent szépnek, a szépet idétlennek, a feketét fehérnek, a fehérét feketének látta. S megértettem, hogy nem helytelenül nevezi magát Bódulatnak, aki ilyen szemüveget tud készíteni és az emberek tekintete elé illeszteni. Ezt a szemüveget, ahogy később megtudtam, a látszat üvegéből csiszolták; a keret pedig, amelybe foglaltattott, a szokásnak nevezett szaruból készült. Szerencsémre kissé ferdén tette orromra, úgyhogy nem fedte el szememet teljesen; ha felvettem fejem, a szememmel meg felfelé néztem, igaz valójukban láthatam a dolgokat” (COMENIUS 1990: 18).

Nagyon érdekes helyzet adódik: a vándor a világot úgy látja, ahogy útitársai akarják, hogy lássa, ugyanakkor lehetősége van a dolgokat egy másik szemszögből is megvizsgálni.

„A Vándor megérkezik a labirintus utcácskáinak egyikébe, látja, amit az őt ámitók láttatni akarnak vele a bódulat szemüvegén át, de ő persze saját szemével nézi, hogy is állnak a dolgok, s végül csalódottan továbbáll, folytatni a keresést” (HÁBL 2013: 18).

Ily módon létrejön egy bináris világkép, ahol minden dolog önmaga ellentétének tűnik. Két perspektíva segítségével minden tárgyat, minden helyzetet és minden embert szétválasztanak, szétosztanak. A világ bináris felosztása biztosan szintén a reneszánsz és érezhetően a barokk hatása alatt álló Comenius sajátosságos látásmódjának és világnézetének az eredménye. Comenius egyrészt humanista, aki hisz az oktatás értelmében, s konkrét módszert javasol a kutatásra és a világ jobbá tételére; racionális ember, két lábbal áll a földön, ugyanakkor vallásos is, aki mélységesen kételkedik, s nem harmonikus és nyugalmas, hanem kaotikus helyként tekint a világra (BERKES 2004: 47). Éppen ezek a néha egymást kizáró álláspontok tükröződnek vissza Comenius művének felépítésében – az első rész a világ hiábavalóságának leírását, a második, a *Szív paradicsoma* az isteni világ nagyszerű, tökéletes vízióját tartalmazza. A világ megosztottsága itt nagyon markánsan látszik: barokkos kettősségben látjuk azt, ami testi, amit az érzékeinkkel észlelünk, és azt, ami lelki, tökéletes: amiben megvalósul az Istenhez való közelség. Az ember két szélsőség közé van bezárva: az Istenben megvalósuló teljesség és az örök semmi közé, a rossz megismerése pedig a jó megismerésének az egyik feltétele (HRDLIČKA 2008: 12–13).

A *világ útvesztője és a szív paradicsoma* című műnél érdekesnek tűnhet a „szimulákrum” kifejezés használata, melyet Jean Baudrillard, a múlt század 80-as évei francia filozófusa és szociológusa terjesztette el. A szimulákrum szerinte minden olyan kép, amely színleli a valóságot, a valódi létezését szimulálja. Ugyanúgy, mint Comenius műveiben, a szimulákrumok létezése a valóság megkettőződéséhez vezet, annak a szétválásához, ami létezik és ami a képzelet alkotása. Nem véletlen, hogy az említett kutató egyik legfontosabb, a *Szimulákrumok processziója* című művének mottója a bibliai Prédiká-

torok Könyvének egyik mondata, mely Comenius számára is fontos hivatkozási pont. A *Világ útvesztője és a szív paradicsoma* mottója: „Simulacrum sosem az, ami elrejti az igazságot – az igazság az, ami elrejti, hogy nincs. A Simulacrum az igazság” (BAUDRILLARD 1998: 175). A szimulákrum csak árnyék, a valóság képe, de nem maga a valóság. A Vándornak nem elég leleplezni a szimulákrumot, mert nincs „testi-lelki” ereje, hogy eljusson a valósáig – egyedül a deformált „negatív” szimulákrumokat látja, melyeket Bódulat mutat neki.

Maga Bódulat így mutatkozik be:

„Én vagyok a világ királynőjének, Bölcsességnek a tolmácsa, s a parancsolatom az, hogy tanítsam, miként kell értelmezni a világ dolgait. Ezért én mindazoknak, akiket a világban látni fogsz, öregeknek és fiataloknak, nemeseknek és közrendűeknek, bölcseknek és oktanoknak a szellemébe vésem, mi az, amit e világi bölcsességből tudni kell; egyben pedig fel is vidítom és jó hangulatra serkentem őket; bizony, nélkülem a királyok, hercegek, főurak és a legdicsőbb emberek is vajmi nagy nyomorúságban tengődnének, és szomorúan töltenék idejüket’ (COMENIUS 1990: 16-17).

A Vándor homályos, már-már zavaros, ködképhez hasonló személynek látja őt.

„Így beszélgettünk, amikor egyszer csak valaki – nem is tudom, férfi volt-e vagy nő (oly különösen leplezte arcát, s körülötte mintha köd szitált volna) – közelünkbe settenkedett (...)” (COMENIUS 1990: 16).

A köd motívuma különösen érdekesnek bizonyul. Comenius képes módon mutatja be az új társat, akinek a feladata a keverés, nem engedni meglátni az igazi képet, rossz útra vezetni. A Tolmács vagyis Bódulat feladata az illúzió megalakítása, nem engedni, hogy a Vándor meglássa azt, ami nem az ő szemének van szánva.

Mi a szemüveg szerepe, melyet a Vándor kap? El kell fednie az igazságot, az álcázást, retusálást, megtévesztést szolgálja. Ugyanakkor az illúzióteremtés fő alkotóelemének gondolják. A Vándornak konvencionális módon kell szemlélnie a világot, nem ismerheti meg igazán, nem juthat el az igazsághoz, hanem épp ellenkezőleg – a világnak csak a kör-

vonalaait látja, a megismerés számára felületes, korlátozott. Látni a mély szakadékot az illúzió és aközött, amit a Vándor a szeme sarkából tapasztal. Az embereket, akiket a ferdén felrakott szemüveg résén keresztül lát, álszentségük, haragjuk, kölcsönös utálatuk, hiábavalóságuk és gyűlölködésük eltorzítja, megbetegíti: majmokra és disznókra emlékeztetnek, álarcokat hordanak, Bódulat „fordításában” a legnemesebb, legelőkelőbb és legjobb:

„Lám, ez itt a nemessé fejlett emberi faj, e gyönyörű teremtés, mely értelmet és halhatatlanságot kapott ajándékol; fenséges cselekedeteinek sokféleségéből kitűnik, miképpen hordja magában a végtelen Isten képét és a Hozzá való hasonlatosságot; itt mint valami tükörben láthatod nemed tökélyét” (COMENIUS 1990: 23–24).

Bódulat célja, hogy a Vándor tudatlan maradjon, gyermeki lélekkel éljen. A világ színes illúzióját teremti meg, mint a jó helyét, a földön lévő mennyországot. Viktor Viktora Bódulat szemüvegét maszknak látja, amely szétbomlasztja az ember személyiségét – a Vándor védekezik azzal szemben, hogy azonosítsák a maszkkal, fél, hogy manipuláció áldozatává válik (VIKTORA 2016: 128); tudatában van annak, hogy mit akar tenni vele a veszélyes útítárs. Bódulat falat képez a Vándor és a valóság között, illúziót hoz létre, aminek nehéz ellenállni és csak a véletlen – a rosszul feltett szemüveg – okozza, hogy a Vándor meg tudja őrizni az egyensúlyt. Sylvie Richterová a Tolmács személyében egyfajta szűrőt lát, amely a világ és a világot szemlélő Vándor között van (RICHTEROVÁ 2001: 70).

Olyan, mint egy membrán, mely csak azt a tartalmat engedti át, melyet maga is ajánlatosnak tart – válogat a valóságból, kiválasztó módon kezeli.

A Vándor második idegenvezetője a virgonc Všežvėd Všudybud – Fürgeláb, aki szintén hozzájárul az illúzió erősítéséhez, és eltakarja a valódi világ képét. A kíváncsisága által hajtott Vándornak a világ mint kaleidoszkóp kerül bemutatásra – a túl sok inger, érzélem, kép, helyzet ahhoz vezet, hogy a Vándornak nincs ideje a alaposabban elgondolkodni

a látottakon és tapasztaltakon, mindig tovább és tovább kell mennie. Éppen ez a folyamatos rohanás borítja fel az értékelés képességét és vezet oda, hogy könnyebben engedünk az illúzióknak, hogy hajlamosabbak vagyunk engedni a szimulákrumok megtévesztő erejének (WALCZYK 2015: 204–205).

Josef Hrdlička a megismerés különböző szemszögeit mutatja meg Comenius művében, többek között a Bódulat szemüvegével szimbolizált illúzió megismerését, melynek ellentéte az értelem kritikus látásmódja, azonban, ahogy kiemeli a cseh kutató, emberi értelemmel az ember egyedül az illúziót ismeri fel, a világot azonban nem tudja megjavítani, megismerheti (természetesen bizonyos mértékig) de nem tudja megváltoztatni (HRDLIČKA 2008: 23–24). A Vándor nem érheti el egyedül a valódi megismerést, mert túl gyenge, túlságosan érzékeny az útitársai befolyására, túlságosan befolyásolható a manipulációjuk által, éppen ezért van szüksége valaki erősebbre, aki képes lesz megnyitni az utat a valódi megismerés felé (RICHTEROVÁ 2001: 67).

A szöveg utolsó részében a Vándor új szemüveget kap, magától Jézus Krisztustól, de ez nem a bódulat szemüvege, hanem az, melynek köszönhetően többet, részletesebben és egyértelműbben lát majd (HODROVÁ 1994: 22). Ez a szemüveg nem másítja meg a valóságot, a világot a maga összetettségében, ugyanakkor igazságában tükrözi vissza. A Vándor magát Krisztust kapja idegenvezetőül.

Éppen ezt a kettősséget, a világ jóra és rosszra, szépre és csúnyára, igazságosra és igazságtalanra való szétbomlását csak Isten tudja összekapcsolni, és éppen az isteni rendben és harmóniában látja Comenius az élet értelmét és teljességét (SCHIFFEROVÁ 2009: 186). Egyedül az Isten képes az embert kiszabadítani a valóság és az illúzió kettőssége börtönéből. A Vándor kiábrándulása különlegesen fájdalmasan érzékelhető, de nem jelenti még az igazságot: az igazsághoz vezető út Comenius szerint egyedül Istenen keresztül lehetséges. A kiábrándulás Comeniusnál szintén az illúzió egy fajtája, mert minden, amit a Vándor lát, rossz, groteszk, felnagyított, torz – nem az igazság, hanem ismét valamiféle rémes illúzió,

amely megfoszt a reménytől és megkérdőjelezi az ember azon bizonyosságát, hogy van értelme a létezésnek ezen a világon.

A Vándor és az őt megtéveszteni, becsapni akarók közötti küzdelem eleve kilátástalan – ugyanis az igazságot Comenius szerint nem lehet Isten nélkül elérni. Az ember a szép illúziója és a remény nélküli rémálmom kiábrándító volta között tévelyeg. A Tolmács hazugságainak és csalásainak leleplezése még távol áll az igazság megtalálásától, mert a függöny mögött nem a való élet rejlik, hanem a vészjóslóan groteszk, eltorzult kiábrándulás. Az álarc alatt egy másik álarc lapul, alatta pedig a következő, s az ember az illúzió és a kiábrándulás játékának részesévé válik, miközben egyre távolabb kerül az igazságtól. Maga a Vándor is tökéletlen megfigyelő, az eredendő bűn bélyegét viseli, s csak a rosszat, a diszharmóniát és a bűnt látja az emberben.

Az ember leragadása a mű különböző szereplői között is érzékelhető – Fürgelábban van valami a Vándorból: a megismerés nagy vágya, Bódulat pedig feloldhatatlan ellentmondásba kerül a Vándorral, gyakran Bódulat és Fürgeláb maguk alkotnak egy csapatot, sokszor pedig ellenfelekként szerepelnek (ČAPEK 1964: 266–267).

BEFEJEZÉS

Comenius a világot Isten nélküli, álarcokkal teli színháznak látja, ahol szüntelenül az álszentség, a képmutatás és tettetés előadása zajlik (PETRŰ 1996: 349), mivel a hitétől megfosztott ember arra kárhoztatott, hogy az illúzió és a kiábrándulás szabdalja szét az életét. Az (Isten nélküli) igazságra való törekvés szükségtelennek, nevetségesnek és feleslegesnek tűnik (PETRŰ 2002: 130), mert *A világ útvesztője és a szív paradicsoma* szerzője a kísértésnek, csalásnak, hazugságnak és manipulációnak kitett ember egyetlen segítségét Istenben látja. Csak az Isten nem illúzió, hanem igazság és az egyetlen út, mely elvezet az igazsághoz.

Comenius művében egyfajta kettős idő is egyértelműen megjelenik: az, melyben a mű létrejött. Kitűnik az igazság

keresése, a pesszimista barokk világnézet, ugyanakkor jelen van a remény is, hogy az illúziót legyőzheti az isteni igazság világgossága, amely fényre hozza a sötétségből mindazt, ami a legfontosabb, és eloszlatja az illúzió homályát.

Comenius Istenének hatalmában áll, hogy megvilágítsa a tárgyakat, kiszabadítsa őket az illúzió árnyékából és homályából, felismerve egyúttal igazi lényüket. Isten leplezi le a világ utáncatát, lerombolva azt az illúziót, amellyel Bódulat és Fürgeláb ámítja a Vándort. Az ember az isteni szemüvegen keresztül, melyet a Vándor Krisztustól kapott, újra összeragasztja a világot, s a maga egységében és igazságában látja azt.

IRODALOM

- BAUDRILLARD Jean, 1998: *Procesja simulakrów. Postmodernizm. Antologia tekstów*. Kraków: Baran i Suszczyński, 175–189.
- BERKES Tamás, 2004: Tradice barokního historizmu v české kultuře. *Nové interpretace českého baroka*. Piliscsaba, Esztergom: Pázmány Péter Katolikus Egyetem, 40–52.
- COMENIUS Johannes Amos, 1990: *A világ útvesztője és a Szív paradicsoma*. Budapest: Bibliaiskolák Közossége.
- ČAPEK Jan Blahoslav, 1964: K otázkám kořenů, stavby a funkce Labyrintu Komenského. *Archiv pro bádání o životě a díle Jana Amose Komenského. Acta Comeniana XXII*, Praha: Nakladatelství československé akademie věd, 255–271.
- DOBOSSY László, 2000: Népeink tanítója. Az útvesztő távlatai. *Az Útvesztő helye a cseh irodalomban. Párhuzamok találkozására. Esszék és tanulmányok a magyar-cseh szellemi érintkezésekről*. Budapest: Korma Könyvek, 74–88.
- HÁBL Jan, 2013: *Učit (se) příběhem: Komenského Labyrint a didaktické možnosti narativní alegorie*. Brno: Host.
- HODROVÁ Daniela, 1994: *Místa s tajemstvím*. Praha: KLP.

- HRDLIČKA Josef, 2008: Komenského Labyrint a člověk v labyrintu. *Obrazy světa v české literatuře. Studie o způsobech celku*. Praha: Malvern, 9–34.
- JAKUBOWSKA Joanna, 2008-2009: Potęga wyobraźni. Między pesymizmem Baudrillarda a optymizmem Beltiniga. *Estetyka i Krytyka* 15-16, 56–63.
- KISS SZEMÁN Róbert, 2004: Barokní fenomén Jako Nulový Morfém v paradigmatu české katolické moderny. *Nové interpretace českého baroka*. Piliscsaba, Esztergom: Pázmány Péter Katolikus Egyetem, 85–90.
- KOLÁR Jaroslav, 1999: Labyrint jako modelové dílo literární práce Jana Amose Komenského. *Návraty bez konce. Studie k starší české literatuře*. Brno: Atlantis, 250–255.
- KOPECKÝ Milan, 1992: *Komenský jako umělec slova*. Brno: Masarykova univerzita.
- KRÁLÍK Stanislav, 1981: Dílo J. A. Komenského jako literární fenomén. *Otázky současné komeniologie*. Praha: Academia, 134–146.
- LEHÁR Jan, 1974: Poutník, Vězeň a Mámení. Glosa k postavám Labyrintu světa. *Studia Comeniana et historica* 4/7, 53–64.
- PAVLŮ Jiří, 2013: Idee Jana Amosa Komeńského jako inspiracja dla andragogów. *Rocznik andragogiczny* 20, 289–299.
- PETRŮ Eduard, 1996: Parodie u Erasma Rotterdamského a Jana Amose Komenského. *Vzdálené hlasy*. Olomouc: Votobia, 346–350.
- –, 2002: *Zrcadlo skutečnosti. Kniha o středověké, renesanční a barokní parodii*. Praha: ISV nakladatelství.
- RICHTEROVÁ Sylvie, 2001: Z labyrintu do ráje. Komenského dílo jako cesta poznání. *Česká literatura na konci tisíciletí*. Praha: Ústav pro českou literaturu AV ČR, 61–75.
- SCHIFFEROVÁ Věra, 2009: Ke Komenského pojetí světa. Komenský jako myslitel celku. *Pojetí světa v díle Jana Amose Komenského*. Pardubice: Univerzita Pardubice, 181–190.
- SONTAG Susan, 2009: *O fotografii*. Kraków: Karakter.
- ŠOLIĆ Mirna, 2010: Čapkův vizuální experiment se žánrem cestopisu. *Bohemia Olomucensia 1 – Symposiana*, 98–111.

- WALCZYK Tomasz, 2015: Bomba symulaków: sama rzeczywistość ukryta zakurtyną symulacji: spektakl hiperrzeczywistości. *Humanistyka i Przyrodoznawstwo* 21, 195–208.
- VIKTORA Viktor, 2016: Řád nebo labyrint Labyrintu? *Bohemiae occidentalis historica* 2/2, 127–131.